

„PŘEDSUDKY O STANDARDECH VĚDECKOSTI HISTORIOGRAFIE.“ STRUČNÁ POZNÁMKA NA OKRAJ „SPORU“ O TŘETÍ VYDÁNÍ KUTNAROVÝCH A MARKOVÝCH PŘEHLEDNÝCH DĚJIN ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO DĚJEPISECTVÍ

Jan Horský

„Prejudices on the Scholarly Standards of Historiography“ – A Brief Note in the Margins of the „Dispute“ over the Third Edition of Dějiny českého a slovenského dějepisectví by Kutnar and Marek

This paper responds in a discussive manner to a critical review by Miloš Havelka of the third edition of František Kutnar's and Jaroslav Marek's book *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, published in *Dějiny – teorie – kritika* 6/2009, pp. 380–387.

Jan Horský (*1963) působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, honza.horsky@seznam.cz

Dovoluji si na několika následujících stránkách nabídnout pár poznámek ke sporům, jež – jak se zdá – vznikají okolo třetího vydání Kutnarova a Markova *Dějepisectví*, resp. jak napovídá předcházející text Hany Kábové (napsaný ve spolupráci s Karolem Bílkem a Petrem Kutnarem), okolo recenze tohoto vydání, kterou před rokem publikoval Miloš Havelka.¹ Nechci zde ani diskutovat o významu Františka Kutnara pro vývoj českého dějepisectví (ten je nesporný), ani

1 Dějiny – teorie – kritika 6/2009, s 380–387. Na tuto recenzi odkazuji nadále přímo ve svém textu jen uvedením stránek v závorce.

nechci vstupovat do sporů o to, jak, kdy a proč byl ze třetího vydání *Dějepisectví* odstraněn text Miloše Havelky a nahrazen jiným. Chtěl bych jen vysvětlit, proč považuji diskusní příspěvek Hany Kábové, při veškerém porozumění pro jeho obsah, za – s dovolením – mimoběžný s Havelkovou recenzí.

Jedním z ústředních bodů Havelkovy recenze, ne-li jejím vlastním jádrem, je výtka Kutnarovu a Markovu textu, že pracuje s příliš širokým a definičně nevyhraněným pojetím „pozitivismu“ či „pozitivistického dějepisu“ a že tak Kutnar a Marek postupují i přes to, že jejich jiné texty (Havelka cituje Marka) obsahují přesnější definici pozitivismu (s. 384–385). Toto široké a nevyhraněné pojetí pozitivismu má za následek, jak soudí Miloš Havelka, že „teoreticko-metodologické předpoklady domácího historického bádání se tak zároveň beze všeho redukovaly na pouhé metodické standardy zpracování historické látky a metodiky byly povýšeny na obecnou metodologii“ (s. 383). A na to ihned navazuje věta, ve které, alespoň se domnívám, možná koření celé nedorozumění a odpor vůči Havelkovu textu: „Pro studenty historiografie a pro ostatní zájemce tak kniha vlastně napomáhá intelektuálně zpevňovat předsudky o standardech vědeckosti historiografie, a sice takové, které jsou nejen provincionální, ale také dost zestárlé, a pro které jsou snaha o hledání souvislostí, komparativní přístupy a teoretické vysvětlování vnímány spíše jako ornament než jako cíl historikovy práce.“ (s. 383). Při prvním, letmém čtení může tato věta vyznít vůči autorům *Dějepisectví* snad až nespravedlivě, zejména uvážíme-li celé dějepisné dílo Františka Kutnara, namnoze založené na propracované strukturalistické teorii a metodě (tu oceňuje i Miloš Havelka – s. 382–383), a přinejmenším teoretické a vývoj dějepisectví reflektující práce Jaroslava Marka.² Přece se však domnívám, že při podrobnějším promyšlení uvedené věty je nutno dát Havelkovi za pravdu. Pokuším se vysvětlit proč.

Není snad nutné zdůrazňovat, že Havelka netvrdí, že ono upevnění předsudků bylo Kutnarovým a Markovým záměrem, nýbrž to, že jejich *Dějepisectví* může dnes takovou roli sehrát, a to nezávisle na chtění autorů. Tento možný dopad Kutnarova a Markova *Dějepisectví* dává Havelka do souvislosti s tím, že osou výkladu vývoje českého dějepisectví dlouhého období od 90. let 19. až do poloviny 20. století je „nediferencovaně pojatý a dominantní ‚pozitivismus‘“ (s. 385)

2 Srov. například KAREL ŠTEFEK, *K problematice strukturalismu v Kutnarově díle*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti, Semily 1998 (Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 4), s. 184–191. Z Markových prací za všechny uvedme jen jednu: JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992.

a ostatní myšlenkové směry jsou pojednány jen jako vymezování se vůči němu. Snad bychom mohli vůči Havelkovu výkladu namítnout, že se František Kutnar (a je zde otázkou míra spoluautorství Jaroslava Marka) snaží pojem pozitivismu alespoň zčásti usoustavnit. Kutnar totiž rozlišuje mezi „filologickým“ a „filozofickým pozitivismem“. Prvý směřuje k rozpoznání mnohosti o sobě jedinečných faktů, druhý usiluje o nalezení obecných rysů (ne-li zákonů) vývoje na způsob evolučních teorií přírodních věd, zejména biologie.³ Snad by šlo také upozornit, že Kutnarovo a Markovo *Dějepisectví* není svým širokým pojetím „pozitivismu“ ojedinělé. Kupříkladu Chris Lorenz odlišuje dva základní směry dějepisného výkladu: hermeneutický a pozitivistický. Prvý usiluje o porozumění, druhý, pozitivistický, o explanaci (vysvětlení) dějinných jevů z obecných pravidel (ať již ve smyslu ryze nomologického, nebo ve smyslu probabilistického vysvětlení, jímž je blízký Kutnarem užitý pojem „filozofického pozitivismu“).⁴ Pojetí pozitivismu je to tedy rovněž široké, avšak svým vymezením přece podstatně jiné než Markovo, Havelkou citované (s. 384–385). To za určující rysy pozitivismu považuje korektní práci s prameny a úsilí o vypreparování co největšího počtu faktů o jednotlivých událostech. Takto pojatý pozitivismus je snahou o registraci empirických a evidentních faktů a zdrženlivostí vůči hledání jejich souvislostí. Toto pojetí pozitivismu, spoléhající na to, že fakta jsou vlastně obsažena v pramenech, jen je třeba je z nich pramennou kritikou vyloupnout, by spadalo pod svrchu uvedený „filologický pozitivismus“. Tím se však dostáváme k – domnívám se – oprávněnému jádru Havelkovy kritiky.

Kutnarovo a Markovo *Dějepisectví* (způsobem prezentace pozitivismu) může nechtěně posilovat představu, jako by zde byla nějaká fakta o sobě, nesporná a nezávislá na metodologicky popsatelných pozicích badatelů a na jimi explicitně či implicitně uplatňovaných teoriích či obecných koncepcích dějinného vývoje, společnosti, kultury atd. Jako by obecné pojmy a teorie byly až jakousi nadstavbou nad těmito fakty o sobě. Povahu takového pojetí faktu a fakticity si plně uvědomíme, postavíme-li proti sobě kupříkladu Markův výklad o „historickém faktu“ a Koselleckovu koncepci historické konstrukce „fikce faktického“. Jaroslav

3 FRANTIŠEK KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, díl 1: *Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973, s. 190–191.

4 CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*, Köln–Weimar–Wien 1997, s. 65–87, 93. K vymezení pojmu „pozitivismu“ v současné filozofii historie srov. též KRZYSZTOF BRZECHCZYN, *Logical Empiricism and Logical Positivism*, in: *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, (ed.) Oxford 2009, s. 416–426.

Marek uvažuje o „historickém díle“ jako o „souboru faktů“. Spoléhá na to, že jsou „pozitivní“, „evidentní“, „empirická fakta“, která lze coby izolovaná shromážďovat a následně integrovat do výkladových souvislostí. Tím se přibližujeme k samotné historické celistvé skutečnosti. Naproti tomu Reinhart Koselleck, jak ukazuje Zdeněk Vašíček (k němuž se ostatně Hana Kábová odvolává), uvažuje o dějepisectví jako o „fikci faktického“. Historické poznání vytváří „fiktivní“ obrazy dějin, které se však přece jen mohou určitým způsobem vztahovat ke skutečnosti. Podmínkou toho je jednak racionální metoda, jednak aplikace toho, co Koselleck nazývá „vetem pramenů“. Koselleck v souvislosti s tím pracuje s pojmem teorie „možné historie“. „Prameny,“ vysvětluje Koselleckovo stanovisko Vašíček, „mají (...) sice právo veta, ale samy se k ničemu nevyslovují. ‚To, co dělá dějiny dějinami, není samo z pramenů odvoditelné,‘ argumentuje“ podle Vašíčka Koselleck, „je zapotřebí teorie možných dějin, abychom vůbec přivedli prameny k řeči“. Fakticita zde tak není něčím pozitivním, nýbrž pouhým vyloučením toho, že naši teorii možné historie (tj. naší fikci) by mohly prameny klást odpor.⁵

Koselleckova koncepce „fikce faktického“ však není radikálně odlišná jen od Markova pojetí „historického faktu“. Odlišnost shledáme i při srovnání s Petráňovým, k Topolského koncepci odkazujícím pojetím „historiografického faktu“. Zatímco Jaroslav Marek soudí, „že se názvem historický fakt označuje dvojí věc“, totiž jednak „skutečnost, která existovala v minulosti“, jednak „údaje o ní v historické práci“, odlišuje Josef Petráň od sebe „historický fakt“ coby fragment minulé skutečnosti a „fakt historiografický“, jenž je vědeckým zobrazením „historického faktu“, je „vědecko-historickým faktem“, tj. „vědecky ověřeným (verifikovaným) svědectvím pramene“. Podle schématu, jež Petráň přebírá od Jerzyho Topolského, vstupuje „historický fakt“ prostřednictvím pramenné informace do „faktu historiografického“. Ten je však vedle pramenné informace utvářen ještě informacemi mimopramennými. Toto rozlišení „historického“ a „historiografického faktu“ je obdobou Weberova odlišení „historického faktu“ (Weber užívá termínu „historische Tatsache“) od „empirické skutečnosti“ (pro odlišení Weberem označované jako „Wirklichkeit“), které nadhazuje s tím, že každý historický fakt v sobě již nutně obsahuje teorii, kterou vědomě či nereflektovaně vkládáme již

5 J. MAREK, *O historismu a dějepisectví*, s. 49–56; REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 204–208; REINHART KOSELLECK, *Fiktion und geschichtliche Wirklichkeit*, Zeitschrift für Ideengeschichte 1/2007, s. 39–54, zejména s. 50–51; ZDENĚK VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 63, 85, 94–95, 97.

do každé naší snahy nějak uchopit, tj. pomocí větší či menší měrou abstraktních myšlenkových operací zpracovat, empirickou skutečnost. Při promyšlení shod a rozdílů pojetí, které nabízí Topolski a Petráň, s Weberovou, o citát z Goetha opřenou tezí, že v každém faktu („Tatsache“) již nutně tkví teorie, bychom měli přesně posuzovat, nakolik ony „mimopramenné informace“ jsou chápány jen jako znalosti jiných historiografických faktů, nebo *nakolik* také jako koncepty, teorie a obecná pojetí socio-kulturní skutečnosti a její dějinnosti, kterými disponuje badatel ve chvíli, kdy – v Petráňově i Topolského pojetí – rekonstruuje historiografický fakt. S jistotou však lze poukázat na odlišnost Topolského a Petráňova pojetí historiografického faktu od Koselleckovy koncepce fikce faktického. Záleží například v Petráňovu spolehnutí na to, že „pramen je vlastně komunikátor sdělující fakta“.⁶

To, že určitě dějepisné dílo shromažďuje fakta, aby je následně integrovalo v různě spojený obraz historické skutečnosti (jak o tom píše Marek), z něj ještě nečiní vědeckou práci. Znakem vědeckosti práce naopak je, že vychází od rozpoznání určitého problému, jenž je hodný bádání, že tento problém teoreticky zakotvuje a ve vztahu k jeho identifikaci a k jeho teoretickému uchopení konstruuje fakticitu (ve smyslu Koselleckova pojetí). Jádrem vzdělanosti není jakási faktopisná naučenost (s jejím vyžadováním se stále ještě setkáváme v českém středním, ale místy i vysokém školství při výuce dějin, popř. jiných sociálních a humanitních věd), nýbrž způsobilost analyzovat problémy. Vzdělanost znamená mít namemorována dějinná fakta, nýbrž disponovat způsobilostí rozpoznat a vyložit socio-kulturní odlišnost dneška od minulosti. Spoléhání na pozitivitu faktů a vnímání teorií jako až druhotných a vůči vlastnímu bádání nepodstatných intelektuálních „nadbytečnosti“ je často spojeno s určitou tendencí k zaměňování vědy a vzdělání za – s prominutím – bezduché, neproblematizující a neanalytické „zbožíznalectví“. Akcentace tohoto „zbožíznalectví“, s nímž se setkáváme stále ještě na nejednom českém historickovědním pracovišti (o výuce a způsobu zkoušení nejen dějin, ale třeba i české literatury na gymnáziích ani nemluvě), by pak – domnívám se – naplňovala znaky toho, co by Konrad Paul Liessmann označoval právě jako „nevzdělanost“.⁷ Rozumí se snad samo sebou,

6 J. MAREK, *O historismu a dějepiscetvovi*, s. 49; JOSEF PETRÁŇ a kol., *Úvod do studia dějepisu III. Nauka o historických pramenech*, Praha 1983, s. 10–11; JERZY TOPOLSKI, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 183–199; MAX WEBER, *Schriften zur Wissenschaftslehre*, (ed.) Michael Sukale, Stuttgart 1991, s. 113.

7 KONRAD PAUL LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*, Praha 2010.

že právě vyřčeným netvrdím, že znalosti jsou bezcenné. Mám však za to, že cenné jsou tehdy, jsou-li analyticky funkční, a nadto tehdy (v návaznosti na mé upřednostňování spíše Koselleckova než Markova pojetí fakticity), jsou-li znalostmi nikoli faktů o sobě, nýbrž referenčních textů či referenčního pramenného materiálu, a jsou-li spíše než hodnotou samotnou o sobě především doprovodným jevem analyticko-interpretálních dovedností.

To jsme se však již dost vzdálili vlastní debatě o Kutnarovu a Markovu *Dějepisectví*. Přesto jsem měl za vhodné věnovat pozornost otázce „fakticity“. Umožňuje mi to říci, že potud, pokud si Miloš Havelka v těchto souvislostech klade otázku, jakou roli může dnes mít Kutnarův a Markův text ze 70. let, potud je mi jeho kritika zcela srozumitelná a musím mu dát za pravdu.

Rozhodně se tím – po mém soudu – neříká, že by Kutnarovo a Markovo *Dějepisectví* nebylo hodnotným dílem, natož aby se touto kritikou měla tato práce jakkoli dehonestovat. Osobně jsem vystudoval s Kutnarovým a Markovým *Dějepisectvím* v ruce a doposavad je opakovaně užívám jako velmi cennou a potřebnou příručku (ostatně, jak říká sám název, jde o *Přehledné dějiny*, tj. jsou vskutku přehledem v pravém smyslu slova, a již proto je otázkou, do jaké míry by mohly být psány jinak). Označuji-li svrchu text Kábové za mimoběžný s Havelkovým, mám tím na mysli, že Hana Kábová otevírá *jiné* otázky, než které akcentuje Miloš Havelka. Jsou to otázky právě tak legitimní a významné jako ta Havelkova. Jde o otázku dobových souvislostí vzniku *Dějepisectví*. Kutnar, vzhledem ke své metodické a teoretické zakotvenosti ve strukturalismu, mohl pozitivismus podrobit soustavné kritice, avšak přece to neudělal. Nabízí se řada hypotetických náčrtů vysvětlení. Třeba proto, že nechtěl strukturalistické stanovisko vnucovat ostatním jako jediné správné? Třeba proto, že si byl vědom toho, že by se taková kritika nehodila z hlediska žánru (tj. psal přehled dějin dějepisectví, nikoli studii ideového vývoje českého dějepisu)? Třeba proto, že vzhledem k povaze normalizační doby a jejího obnoveného ideologizačního nátlaku na společenské vědy by s Markem vnímali ostřejší kritiku gollovského dějepisu jako sice z odborného hlediska možnou, avšak z hlediska etického nevhodnou? To jsou otázky, na něž by zajisté mohlo dát odpověď podrobné bádání nejen nad Kutnarovou pozůstalostí, na jehož možnosti upozorňuje text Hany Kábové. Rozborem dobových souvislostí vzniku Kutnarova a Markova *Dějepisectví* bychom však neměli zavrhnout možnost vysvětlit ráz tohoto díla tím, že východiska, na nichž je jeho autoři postavili, jsou prostě významně odlišná od těch, z nichž vycházejí mnohé současné epistemologické, metodologické a teoretické reflexe dějepisectví či historických věd. Osudem významných vědeckých prací je, že se s přibývajícím časem stále více a více stávají referenčními texty, v diskusi s nimiž se vymezují nové intelektuální pozice.